

LITVÁN GYÖRGY MEGNYITÓJA

Tisztelt hallgatóság, kedves megjelentek!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a konferencia szervezőbizottsága felkérésének eleget téve én nyithatom meg Polányi Mihály, a nemzetközileg elismert tudós születésének 110. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi konferenciát.

Szeretném külön is üdvözölni két amerikai vendégünket, Stefania R. Jha és Phil Mullins Polányi-kutatókat

Ha a Polányi nevet halljuk, azonnal a Polányi család számos tagja jut az eszünkbe; mindazok, akik kimagasló teljesítményükkel nemzetközileg jelentős elismerést szereztek ennek a névnek. Felvonulnak előttünk azok a Polányiak, akik Ungvárról indultak el, majd Budapesten és Bécsen át rajzoltak ki szerte a világra: Európába, az Egyesült Államokba, Dél-Amerikába, Kanadába. A tehetségek egész sorának rendkívüli példáját nyújtja ez a család, demonstrálva a múlt századi zsidóság asszimilációjának, kulturális felemelkedésének és beilleszkedésének legjobb eredményeit, szervesen beilleszkedve a századfordulón létező magyar szellemi életbe, s ezt tovább tudták adni Nyugat-Európának, a világnak, az emberiségnek.

Fantasztikus, hogy ennek a családnak mennyi tehetséges képviselője volt és van jelenleg is. Elég, ha Pollacsek Mihályt említjük, aki mint vasútépítő mérnök és vállalkozó számos magyarországi és ausztriai vasútvonalat tervezett és épített (ezek közül nem egy még ma is működik). Felesége, Cecil Wohl, Cecil mama, aki a századfordulótól kezdve a 30-as évekig tartotta fenn Budapest egyik legérdekesebb és legszínvonalasabb irodalmi szalonját. De említhetjük a legidősebb gyermeket, Laurát, aki mint újító pedagógus, egy modern gyermeknevelési intézmény létrehozója (ahol – többek között – a kis Arthur Koestler is megfordult), majd idővel az Egyesült Államokban történészként folytatta pályafutását. Közben Károlyi Mihálynak volt segítségére az emigrációban.

Ha a három fivér pályafutását nézzük, elmondhatjuk, hogy mindegyik sokat tett a magyar kultúra fejlesztéséért. A legidősebb, Adolf az első szocialista diákkörnek volt a létrehozója, szervezője, aminek azután szellemi vezére unokatestvére, Szabó Ervin lett. Károly, a Galilei Kör első elnöke volt. Az ő munkássága eléggé ismert idehaza, ő mint gazdaságtörténész, mint elméleti közgazdász lett ismert és elismert a nemzetközi tudományos életben. Az emigrációban élete végén feleségével, Duczynska Ilonával együtt a magyar irodalom jeles alakjai munkáinak fordításával tett szolgálatot a hazai szellemi életnek.

Hadd idézzek itt egy mondatot Polányi Károlynak az emigrációban keletkezett "Az emigráció hagyatéka" című írásából, amely a Polányiaknak a magyar hazához való viszonyát jellemzi. "Ami lettem, magyar földön lettem. Magyar életek adtak értelmet életemnek. Ami hibát netán elkövettem, mások fizettek itt érte. Ami jót akartam, itt teljesebben, ami keveset a nagyvilágnak adtam, ide térjen vissza."

Mindez Polányi Mihály munkásságáról is elmondható, aki fiatalabb lévén egész felnőtt életét emigrációban volt kénytelen eltölteni. Idézek abból az 1929-es nyilatkozatából, amit a *Pesti Futár* című újságnak (ez nem azonos a későbbi nyilas lappal) adott, amelyben pályafutásáról, arról, hogy kik segítették Magyarországon, később Németországban tanulmányainak az elvégzésében, a következőket mondja: "Visszatekintve a mélységet látom, melyből engem, egyet a sok közül, szerencsés segítő kezek kimentettek. Visszatekintve ott látok félúton megrekedve elveszni polányi mihályokat jó barátaimban, akik visszamaradtak, ismeretlen szegény fiúkban, tucatszám olyanokat és különbeket mint én, kidobva az egyetemről, numerus claususnak, más klikkek drótsövénye előtt elterülve, "rokkantak halmán". Igen, elég egy pár Ady szó, "rokkantak halmán", A Gare de l' Est-en. Én nem vagyok magyar? Ez kapcsol össze veletek otthon maradt bajtársaim, Ady Endre szelleme, reménye annak, hogy Ady nemzete nem rugaszkodhatott el örökre a Nyugattól, hogy támad ott még Széchenyi és Kazinczy, hogy az egyetemeken lesznek majd újra Tangl Ferencek és Pfeiffer Ignácok, nyitott kapuk, segítő kezek." Ezek megrendítő sorok. A Chicagói Egyetemen őrzött hagyatékában, az eddig meg nem jelent leveleiben is találtam unokatestvéréhez később írt olyan sorokat, amelyekben szomorúan gondolkodik el azon, hogy mi, akik együtt indultunk a század elején már csak levélben értesítjük egymást szeretteink, barátaink, családtagjaink haláláról.

Polányi Mihály munkásságának a méltatása nem az én feladatomban. Olyan széleskörű az ő munkássága, hogy még ez az egész napos konferencia sem tudja annak minden részletét átfogni. Orvosként indult, fizikokémikusként folytatta, azután jóval később áttért a közgazdaságtanra, a tudományfilozófiára, általában a filozófiára. Ez az út önmagában mutatja, hogy olyan igazi értelmiségi, intellektuális kereső volt, aki egyre mélyebbre hatolt és egyre feljebb haladt a gondolkodásban, a tudományban; aki nem tudta beérni egy szaktudománnyal sem, s noha mindvégig megmaradt szakembernek, nemzetközi hírű természettudósnak, belső kényszer hatására foglalkozott a világ akkori legfontosabb gazdasági és filozófiai problémáival. Előbb a budapesti Tudományegyetemen, azután a berlini Kaiser Wilhelm Intézetben, majd a manchesteri Victoria Egyetemen, mint vendégprofesszor a világ számos egyetemén, s közben haza-haza járva amíg lehetett, idővel már csak külföldről az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumának a szakértője, tanácsadója volt. Ennek vezetését azért nem vállalta el, mert a hazatelepülést még a viszonylag békés években sem tudta volna elképzelni. Amikor több mint 20 évvel ezelőtt mint hazai kutató azt hiszem elsőként nézhettem bele a

chicagói Egyetemen őrzött hagyatékba, amelyet azután mások is tanulmányozhattak, egyszerűen elképedtem a neveken. Az akkori tudományos világ nagyságai szerepelnek ebben a levélhagyatékban, Albert Einsteintől kezdve Wigner Jenőig bezárólag, akikkel Polányi Mihály sűrű és érdemi levelezésben állt. Ő ennek a világnak a krémjéhez, a legfelsőbb szintjéhez tartozott, s ez a világ nem volt egészen igazságos, amikor neki nem, csupán fiának, – ami ugyan nem csekélység – J.C. Polányinak ítélte oda a Nobel-díjat Mihály halála után.

Polányi Mihályt azonban nem egyszerűen tudósként tiszteljük és méltatjuk a mai napon tudományos és emberi érdeme, – s persze ebben is hasonlított az idehaza vele együtt indult és idősebb kortársaira és testvéreire –, hogy benne volt a törekvés a világ megértésére, a világ átalakítására olyan irányban, amely több szabadságot, több kultúrát juttat az embereknek. Következetes liberális volt, és álláspontjában mindvégig a moralitás legszigorúbb belső törvényeit követte. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nem osztozott a korabeli baloldalnak az akkori hiedelmeiben, tévedéseiben, még saját családtagjai hiedelmeiben és tévedéseiben sem. El tudta ezeket kerülni az emigráció kezdetétől fogva. Nem esett hasra a szovjet tervgazdaság első látványos eredményei előtt. Osztozott ebben idősebb barátjával, Jászi Oszkárral, aki ezt az úgynevezett szocialista tervgazdaságot alapjaiban bírálta külföldi folyóiratokban és nem utolsósorban – s ez megint a hazai ügyekhez való kötődését jellemzi –, a budapesti *Századunk* című folyóiratban, a *Huszedik Század* folytatásában is. Számára a szabadságjogok, a tudomány szabadsága, a gondolkodás szabadsága olyan alapvető értékeket jelentettek, amelyeknek kedvéért semmiféle utópiának vagy világalakításnak nem volt hajlandó hitelt adni. Ezért csatlakozott később, amiért sok támadás érte, a Congress for Cultural Freedom nevű szervezethez, amely felvette a harcot szellemi síkon a kommunizmus és annak akkor széleskörű nemzetközi ideológiai hatásával, befolyásával szemben. Nem véletlen, hogy 1956-ban teljes mellszélességgel kiállt a magyar forradalom ügye és eszméi mellett. Kiállt és tiltakozott Bibó István letartóztatása és más magyar értelmiségiek meghurcolása ellen, és utóbb A magyar forradalom üzenete címmel tanulmányt írt, amely megjelent tanulmányainak válogatott kötetében. Ebben nem egyszerűen méltatta és ünnepelte a magyar forradalmat mint eseményt, hanem nagyon mélyen igyekezett elemezni a forradalomhoz vezető szellemi folyamatokat, a gondolkodásnak azokat a fordulatait, amelyek ezt a forradalmat előkészítették. Igen nagy jelentőséget tulajdonított a kiábrándult kommunisták szerepének, tevékenységének. Különösen megragadott engem az a példája, amelyet elmond egy fiatal magyar 56-os emigránssal való beszélgetésére alapozva. Megtudta ebből az elbeszélésből, hogy amikor Sztálin meghalt, bejelentették, hogy azokat a zsidó orvosokat, akiket a Sztálin és vezetőtársai elleni összeesküvés vádjával letartóztattak és akiknek a feje – ahogy mondani szokták – szinte már a kosárban volt, kiengedték, és visszavonták a Lenin-rendet attól a fiatal orvosnőtől, aki – állítólag – leleplezte őket. Akkor ez a fiatal emigráns felhívta idősebb rokonát,

barátját, az Önök által is ismert Gimes Miklóst, és arról kezdtek beszélni, hogy ez mit jelent és mi következik ebből. Elkezdtek visszafelé következtetni, és Polányi Mihály ezt rögtön beilleszti a megismerés filozófiájába, ismeretelméletének a rendszerébe. Nagyon érdekes következtetést von le abból, hogy egy fanatikus hit egy visszafelé gondolkodással hogyan tud ismét racionális gondolkodássá átalakulni. De ezt nem én szeretném elmondani, hanem felkérem azt az akkori fiatalembert, aki Polányi Mihálynak ezt a történetet elmondta és aki azon kevesek közé tartozik sorainkban, aki Polányit személyesen is ismerte, Kende Péter barátomat, hogy mondaná el ennek a történetnek a körülményeit és azt, hogyan ismerte Polányi Mihályt az 50-es, 60-as években.

Kende Péter:

Hölgyeim és Uraim! Egy kicsit váratlanul ér ez a felkérés, mert azt mondták, hogy a díszelnökségben kell ülnöm, de nem tudtam, hogy ezzel megszólalási kötelezettség is járni fog. Valószínűleg ebben a teremben valóban én vagyok az egyetlen, aki személyesen is ismertem Polányi Mihályt, akinek tanítványa voltam pár évig, és ennél fogva valóban személyes emlékeim fűződnek hozzá. Az is igaz, hogy ez a megismerkedés nem független az 56-os magyar forradalomtól és az azt megelőző ébredési korszaktól, amennyiben a külföldre szakadt magyar intellektueleknek az első segítséget pontosan az a Congress for Cultural Freedom nyújtotta, amelynek Polányi Mihály nemcsak tagja, hanem tulajdonképpen a lelke volt, az egyik legfontosabb mozgató szelleme. Én azonban Polányi Mihállyal máskülönben is összeismerkedtem volna, merthogy ő apámnak a legjobb barátja volt, és én ezt a kapcsolatot apámtól örököltem. A mi beszélgetéseink sok éven át folytak és nagyon érdekesek voltak, de ezzel semmiképpen nem szeretném az idejüket elvenni. Az igaz, hogy Polányi Mihály, aki ebben az időben a legelvontabb ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozott, nagyon intenzíven érdeklődött az iránt a szellemi átalakulási folyamat iránt, amely Magyarországon az 50-es évek közepén lezajlott és amely voltaképpen a forradalmaknak azt a 20. századi hullámát tette kétségessé, amelyből a szovjet rendszer kinőtt és amelynek Polányi Mihály végig kritikusa volt, mert hiszen ő ezt a rendszert minden szempontból, közgazdaságilag is egy abszurd rendszernek tekintette, egy olyan rendszernek, amely semmiképpen nem képes működni, legalábbis úgy, ahogy az elvei előírják. Ezekből fakadtak ezek a beszélgetések, amelyek később sokkal szakmaibbá váltak, merthogy a doktori disszertációmát eleinte az ő irányítása és felügyelete alatt készítettem, azután később Franciaországban védtem meg. Akkor már a kapcsolatunk egy kicsit meglazult. Nem akarok erről többet beszélni, mert ebben a körben én már egyszer elmondtam személyes benyomásaimat. Nem szeretném ezt megismételni, úgy gondolom, hogy az idő sürget, de jól esik nekem, hogy most 2001-ben, több mint 40 évvel azután, hogy Polányival nekem a legintenzívebb kapcsolataim voltak, itt

ebben a teremben látok 40-50 jeles szellemi alkotót, akiket Polányi gondolkodása foglalkoztat. Valószínűleg Polányi Misi – mert magunk között csak így emlegettük – volna leginkább meglepve és meghatva attól, hogy a munkássága sok évtized után elevebb, mint valaha, mert ő a saját munkásságában tulajdonképpen a filozófiai vonatkozásokat tekintette a legfontosabbnak, annak ellenére, hogy nagyon elismert, élvonalba tartozó természettudós volt. Ő élete utolsó szakaszában úgy érezte, hogy túlságosan magányos, s hogy amit gondol és megír, az nem kapja meg azt a figyelmet, amelyet az ilyen horderejű gondolatok megérdemelnek. Most itt Magyarországon 40 év után azt mondhatjuk, hogy a helyére került. Ez köszönhető elsősorban a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaságnak. Megragadom az alkalmat, hogy erről a helyről a lehető legmelegebb köszönetemet fejezzem ki a Társaság vezetőinek, Fehér Mártának, Gábor Évának, s a többieknek azért, hogy ezt a feladatot magukra vállalták. Köszönöm, hogy itt most meghallgattak.

Litván György:

Köszönöm neked ezt a fontos kiegészítést, ha már úgy alakult, hogy nem te nyitod meg ezt a konferenciát. Még annyit tennék hozzá a magam részéről is, ahol Kende Péter abbahagyta, hogy a Társaság tevékenysége annál is fontosabb volt, mert Polányi Mihály 1989, tehát a rendszerváltozás előtt jószérével ismeretlen volt itthon, illetve csak egy igen szűk körben ismerték. Emlékszen, hogy amikor Polányi Károly munkásságáról már konferenciákat szerveztünk és köteteket adtunk ki, fiatal társadalomtudósoknak meg kellett magyarázni, hogy nem ő az egyetlen világhírű Polányi, hanem hogy van egy másik, akiről szinte semmit nem tudtak, vagy legfeljebb a nevét. Őt valóban éppen az említett okokból a pártállami időkben - hogy úgy mondjam – nem kedvelték. Művei, gondolatai nem jutottak el ide, ezért is különös érdem az, amit a Társaság 11 éve tesz, s az általa kiadott 10 éves *Polanyiana* című kiadvány, valamint a *Személyes tudás* és a válogatott tanulmányok kiadása. Ezt nem lehet eléggé megbecsülni. De hadd mondjak néhány köszönő szót a jelen nem lévő, kórházi kezelés alatt álló Vezér Erzsébetnek, aki a Polányiak levelezésének és szellemének a hazaimportálásában és a Társaság létrehozásában is igen fontos szerepet játszott. Hadd mondjak köszönetet a Striker családnak, amelynek egyik képviselője, Striker Györgynét akit szerencsére itt üdvözölhetünk, igen sokban járult hozzá ezeknek a szellemi javaknak a közkinccsé tételéhez. Hadd mondjak köszönetet mindazoknak, akik ezt az ügyet támogatták, a Soros Alapítványnak, a Közép-európai Egyetemnek, a Friedrich Naumann Alapítványnak.

Ezzel megkezdjük a mai konferencia munkáját, hangsúlyozva, hogy ezzel nem zárul le Polányi Mihály művei és gondolatai megismerésének a folyamata, hiszen biztosra vehetjük, hogy a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság folytatja a munkáját és a jövőben is ezt a szellemet fogja képviselni, ügyelve természetesen arra is – s talán ezt aligha kell mondani -, hogy Polányi Mihály szabadelvű és toleráns gondolatai ne váljanak valamiféle új dogmatizmus forrásává és hivatkozási alapjává, amire mindig megvan a hajlandóság ilyen esetekben.

xxx

Litván György és Kende Péter 1996 óta a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság tiszteletbeli tagjai. Rajtuk kívül még Striker Györgyné és Vezér Erzsébet is rendelkezik a tiszteletbeli tagsággal.